

บทที่ 4

ความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลและวิธีปฏิบัติต่อผลกระทบ

4.1 ความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลต่อผลกระทบ

แม้ชาวพุทธส่วนใหญ่เข้าใจถูกต้องว่า กรรมในอดีตมีความสัมพันธ์กับผลในปัจจุบัน และกรรมหรือการกระทำในปัจจุบันก็ย่อมสัมพันธ์กับผลในอนาคต แต่ความเข้าใจดังกล่าวโดยส่วนใหญ่แล้วมีพื้นฐานมาจากความเชื่อว่ามีวิญญาณบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นผู้รับผลแห่งบุญและบาปของตนในอดีต จึงนำไปสู่ความเห็นที่ว่าวิญญาณเป็นของเที่ยง มีความคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่แตกดับ และเป็นสิ่งนำเกิดในภพใหม่ ดังนั้น เมื่อชีวิตสิ้นสุดลง วิญญาณเดิมจึงเป็นผู้ล่องลอยไปหาที่เกิดในร่างใหม่วนเวียนอยู่เช่นนี้ตลอดไปในสังสารวัฏจนกว่าจึงความพ้นทุกข์หรือพระนิพพาน การรับผลกระทบหรือผลแห่งการกระทำของตนจึงเป็นสิ่งที่ชัดเจนเพราะมีวิญญาณที่เป็นผู้กระทำเหตุในอดีตภพและมีวิญญาณเดิมหรือบุคคลเดิมในร่างใหม่เป็นผู้รับผลทั้งบุญและบาป ความรับผิดชอบต่อความทุกข์จากความผิดบาปในกาลก่อนของวิญญาณเดิมจึงเป็นความถูกต้อง ยุติธรรม เพราะผู้ใดเป็นผู้กระทำย่อมต้องเป็นผู้รับผิดชอบผลแห่งการกระทำนั้นๆ แนวคิดเช่นนี้ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องผู้ทวงหนี้หรือผู้ถูกระทำที่ยังไม่ได้รับการชดเชยตอบแทนในชาติใดชาติหนึ่งเกิดความเจ็บแค้นฝังใจ จึงเกิดการจองเวรแล้วกลับมาเอาคืนในชาติภพอื่น ดังที่เชื่อกันว่า

หากเป็น “กรรมดี” มันย่อมย้อนตอบสนองกลับมาในทางที่ดี แต่หากเป็น “กรรมชั่ว” เขาผู้นั้นจะต้องชดเชยกับเจ้ากรรมนายเวรของตนอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง...” และ” ยังมีเจ้ากรรมนายเวรของตนที่กำลังรอคอยพวกเขาด้วยความอาฆาตแค้นและต้องการชดเชยด้วยชีวิต¹

ข้อเขียนดังกล่าวสามารถสะท้อนให้เห็นความเชื่อของชาวพุทธโดยทั่วไปว่านอกจากจะมีความเป็นบุคคลตัวตนในผู้รับผลของกรรมแล้วยังมีผู้ทวงถามอันเปรียบเสมือนเจ้าหนี้ของแต่ละ

¹ ญาณกร อาชะวะบูล, “ศึกษาหลักกรรมในพระพุทธานุศาสนานาถรวาทที่ปรากฏในละครโทรทัศน์: เฉพาะกรณีเรื่อง “เจ้ากรรมนายเวร,” (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545), น. 55, อ้างจาก สุวานวดี (นามแฝง), เจ้ากรรมนายเวร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดับเบิลดาบ, 2543), น. คำนำ.

ละบุคคลที่เคยทำบาปอีกด้วย ความรับผิดชอบต่อผลกรรมของแต่ละบุคคลจึงเป็นไปในลักษณะของลูกหนี้ที่ต้องมีเจ้าหนี้ซึ่งเรียกกันว่าเจ้ากรรมนายเวร และต้องมีการชดใช้ตอบแทนกรรมซึ่งที่ตนเคยกระทำจนกว่าจะมีการลดละไม่ผูกใจพยาบาทต่อกัน

ในอรรถกถาแห่งธรรมบทกล่าวถึงเรื่องของกุมาริกาผู้ชอบกินไข่ไก่และนำไข่มาเคี้ยวกินให้แม่ไก่เห็นอยู่เป็นนิจ แม่ไก่จึงผูกอาฆาตแล้วตามจองเวรกันหลายภพชาติ กล่าวคือ เมื่อแม่ไก่ตายไปเกิดเป็นนางแมว กุมาริกาไปเกิดเป็นแม่ไก่ นางแมวก็กินไข่แม่ไก่ แม่ไก่จึงผูกอาฆาตนางแมว นางแมวเมื่อสิ้นชีวิตได้ถือกำเนิดเป็นนางเนื้อในภพต่อมาแล้วถูกนางเสือเหลืองซึ่งเคยเป็นแม่ไก่มากัดกิน ทั้งสองผลัดกันทำร้ายซึ่งกันและกันเช่นนี้อยู่ถึง 500 ชาติ จนในที่สุดเมื่อถึงเวลาจะหมดเวร นางหนึ่งเกิดเป็นยักษิณี อีกนางเกิดเป็นกุลธิดาในเมืองสาวัตถีแล้วพบพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนา นางยักษิณีสั่งอยู่ไตรสรณคมณ์ สมาทานศีล 5 ส่วนสตรีนางนั้นบรรลุนิพพานได้ผล ความอาฆาตผูกเวรที่มีต่อกันจึงจบสิ้น²

แนวคิดเรื่องอโหสิกรรมและการจองเวรดังกล่าวจึงอาจมีพื้นฐานมาจากเรื่องราวในอรรถกถาดังกล่าวมาแล้ว แต่ความเชื่อเช่นนี้ไม่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ในการให้ผลของกรรมดังที่กล่าวมาแล้วในบทก่อนและยังค้านกับหลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์และปฏิจตุสมุปบาทในพุทธศาสนา เรื่องราวที่กล่าวถึงในพระสูตรเป็นความจริงโดยสมมุติหรือเป็นโวหารสัจจะเพราะเป็นความจริงที่หมายรู้ร่วมกันในกรณีใดกรณีหนึ่ง ไม่อาจใช้ได้หมดกับความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ถ้ากล่าวโดยปรมาตตสัจจะแล้วผู้รับกรรมและเจ้ากรรมนายเวรต่างไม่มีตัวตนบุคคลเพราะต้องมีความเป็นไปเกิดดับรับวิบากในสังสารวัฏตามกระบวนการทำงานตามธรรมชาติของจิตทั้งสิ้น

4.1.1 ภาวะการส่งผลของกรรมตามกลไกการทำงานของจิต

การอธิบายการส่งผลของกรรมในลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับกรณีที่พุทธศาสนาเถรวาทมองเห็นสิ่งทั้งหลายในแง่ของส่วนประกอบต่างๆที่มารวมกัน ไม่มีความเป็นสัตว์ตัวตนบุคคล มีเพียงสภาวะธรรมอันประกอบด้วยจิต เจตสิก รูป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ชั้นที่ 5 อันได้แก่

1) รูปขันธ์ คือ ร่างกายและส่วนประกอบของร่างกายทั้งหมดรวมทั้งคุณสมบัติต่าง ๆ ของร่างกายนั้น เมื่อแยกย่อยโดยรายละเอียดตามแนวอภิธรรมแล้วมีอยู่ถึง 28 อย่าง

²ธ. อ. 43/159-161.

2) เวทนาขันธ คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 และทางใจ

3) สัญญาขันธ คือ ความจำได้หมายรู้

4) สังขารขันธ คือ องค์ประกอบอันเป็นเครื่องปรุงแต่งของจิตให้เป็นไปทางดี ชั่ว หรือเป็นกลาง ในแนวอภิธรรม ได้แก่ เจตสิก 50 เว้นเวทนาเจตสิกและสัญญาเจตสิก

5) วิญญาณขันธ คือ จิตซึ่งเป็นธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์⁶ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจได้ทางทวารทั้ง 6 ซึ่งได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ³

วิญญาณที่ชาวพุทธส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็นวิญญาณเดิมไปเกิดในร่างใหม่แท้จริงแล้ว คือ วิญญาณขันธ อันเป็นจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกขันธ 3 มี เวทนา สัญญา และสังขาร การดำรงอยู่และการสืบต่อภพชาติในแต่ละช่วงจึงไม่มีวิญญาณอันเป็นอัตตาตัวตน แต่เป็นการเกิดขึ้นและดับลงของจิตที่ไม่ขาดสาย ตามกลไกการทำงานของจิตนั้น เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นและดับไปย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงที่ 2 จิตดวงที่ 2 เมื่อดับไปก็เป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงที่ 3 ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ ปฏิจจสุตตันตปิฎก ว่าอนันตรปัจจัยเป็นธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกัน กล่าวคือ

1. จักขุวิญญาณธาตุและธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยจักขุวิญญาณธาตุเป็นปัจจัย แก่มโนธาตุและแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยมโนธาตุด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย

2. มโนธาตุและธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยมโนธาตุเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุและแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยมโนวิญญาณธาตุนั้นด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย

...

11. กุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย

12. กุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อัพยาคตธรรมทั้งหลายที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย

13. อกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย

³อภิ. วิ. 77/1-31/1-19.

14. อกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อภัยกตธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น
หลัง ๆ ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย
15. อภัยกตธรรมทั้งหลายที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อภัยกตธรรมทั้งหลายที่
เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย
16. อภัยกตธรรมทั้งหลายที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิด
หลัง ๆ ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย
18. ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ๆ เกิดขึ้นในลำดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่าใด ๆ ธรรม
ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นด้วยอำนาจของ
อนันตรปัจจัย⁴

จิตดวงเดิมที่ดับไปไม่ว่าจะเป็นชาติใด⁵ ย่อมเป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างกัน จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นย่อมไม่ใช่จิตดวงเดิมแต่ก็เกิดขึ้นมาได้เพราะจิตดวงเดิมนั้น แม้แต่ในการเกิดขึ้นใหม่ของสัตว์ทั้งหลาย จิตที่เกิดขึ้นครั้งแรกในภพใหม่ก็สืบทอดมาจากจิตดวงสุดท้ายในชาติที่แล้ว เพราะเมื่อสัตว์ทั้งหลายใกล้ตาย กรรมดีหรือชั่วที่เคยกระทำย่อมปรากฏในวิถิจิต พลังแห่งกรรมนี้ชักนำให้วิถิจิตสุดท้ายมีการเหนี่ยวนำให้เกิดขึ้นในภพใหม่ให้เป็นไปตามเหตุที่เคยกระทำไว้ พุทธศาสนาจึงปฏิเสธแนวความคิดเรื่องจิตเที่ยงหรือวิญญาณอมตะที่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏโดยกลับมาเกิดในร่างใหม่ รูปลักษณะใหม่ แต่แก่นสารสาระของตัวตนภายในยังคงเป็นเหมือนบุคคลเดิม เมื่อพุทธศาสนาปฏิเสธแนวความคิดเรื่องวิญญาณเที่ยงแท้ จึงเกิดปัญหาในประเด็นความเชื่อมโยงระหว่างการเปลี่ยนภาวะจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลว่าเป็นไปในลักษณะใด Obeyesekere พยายามอธิบายว่า

⁴ อภ. ป. 85/5/48-49.

⁵ จักขุวิญญาณจิตเป็นวิบากจิตเมื่อดับลงเป็นปัจจัยให้มโนธาตุซึ่งเป็นวิบากจิตเหมือนกันเกิดขึ้น มโนธาตุเมื่อดับไปเป็นปัจจัยให้มโนวิญญาณธาตุซึ่งเป็นกิริยาจิตเกิดขึ้น มโนวิญญาณธาตุเมื่อดับไปเป็นปัจจัยให้ชวณะเจตนาอันเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิตเกิด ชวณะจิตดวงที่ 7 เมื่อดับไปเป็นปัจจัยให้ตทาร์มมณะอันเป็นวิบากจิตเกิด(ในตทาร์มมณะวาระ) ดังนั้น จิตที่เป็นวิบากชาติสามารถเป็นปัจจัยให้จิตที่เป็นกิริยาชาติเกิดขึ้นได้ จิตที่เป็นกิริยาชาติก็เป็นปัจจัยให้จิตที่เป็นกุศลชาติเกิดขึ้นได้

สัตว์ที่แสวงหาภพนั้นไม่ใช่วิญญาณแต่เป็นคันธ์พะหรือจิตสำนึกที่เชื่อมโยงกับการเกิดใหม่ ซึ่งพุทธศาสนาบางนิกายอธิบายว่าเป็นภาวะของภพระหว่างหรือที่เรียกว่า อंतरภพ อันอยู่ระหว่างความตายกับการเกิดใหม่⁶

อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธเรื่องอंतरภพ เพราะเมื่อสัตว์ทั้งหลายตาย จิตจิตซึ่งเป็นจิตดวงสุดท้ายในชาติหนึ่งๆดับลง ปฏิสนธิจิตซึ่งเป็นจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นในร่างกายใหม่ย่อมเกิดขึ้นทันทีโดยไม่มีสิ่งใดคั่น ปฏิสนธิจิตทุกดวงเป็นวิบากจิตซึ่งได้รับอารมณ์ความสืบเนื่องมาจากมรณาสันนวิถึหรือวิถึจิตของสัตว์ยามใกล้ตาย ในมรณาสันนวิถึ อารมณ์ 3 ประการ คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิमितอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์⁷ ย่อมปรากฏขึ้นตามสมควรแก่เหตุของบุญและบาปที่เคยกระทำมาทั้งที่เป็นครุกรรม อาจิณณกรรม อาสันนกรรม หรือกตัตตการม วิถึจิตของสัตว์ใกล้ตายย่อมอาศัยอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งในอารมณ์ 3 อย่างนี้เกิดขึ้นอยู่บ่อยๆ จนกระทั่งในวิถึจิตสุดท้ายก่อนตาย ภวังคจิตที่เกิดขึ้นรักษาภพชาติของความเป็นบุคคลในชาตินั้นให้มีชีวิตสืบต่อไปได้ก็เปลี่ยนหน้าที่มาเป็นจิตจิตซึ่งเป็นจิตสุดท้ายในภพนั้นๆ เมื่อจิตดับลงพร้อมกัมมชรูป ก็เท่ากับชีวิตหรือความเป็นไปในภพนั้นย่อมจบสิ้นลง จิตจิตที่ดับไปเป็นปัจจัยให้แก่ปฏิสนธิจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นพร้อมกัมมชรูปในชาติภพใหม่ด้วยอำนาจแห่งอนันตรปัจจัยซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้การสืบต่อของเจตนาที่เกิดขึ้นและดับไปแล้วถ่ายทอดไปสู่จิตดวงอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังได้ ปฏิสนธิจิตในชาติภพใหม่นี้เป็นวิบากจิตอันเป็นผลของกุศลหรืออกุศลเจตนาในมรณาสันนวิถึ ดังนั้น จึงมีความแตกต่างจากปฏิสนธิจิตในชาติภพก่อนได้ เพราะสัตว์ทั้งหลายในกามภูมิสามารถปฏิสนธิได้ด้วยจิต 19 ดวง คือ อรูปวิบากจิต 4 ดวง รูปวิบากจิต 5 ดวง มหา

⁶Garnanath Obeyesekere, *Karma & Rebirth : Cross Cultural Study* (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers, 2006), pp. 331-332.

⁷กรรมอารมณ์ คือ สภาพธรรมล้วนๆ ที่เป็นกุศลหรืออกุศลเจตนาที่เคยกระทำในอดีตมาปรากฏทางใจยามใกล้ตาย กรรมอารมณ์นี้ไม่สามารถปรากฏทางทวารอื่นได้ เพราะรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เกิดขึ้นไม่ได้ มีแต่สภาพธรรมล้วนๆ ที่เป็นกุศลหรืออกุศลเจตนาเท่านั้น

กรรมนิमितอารมณ์ คือ อารมณ์ของกรรมมีรูป เสียง เป็นต้น ที่เกี่ยวเนื่องกับการกระทำของตนในอดีตมาปรากฏยามใกล้ตาย เช่น เห็นภาพอาหารที่ตนเคยทำบุญตักบาตรมาปรากฏ เป็นต้น

คตินิมิตอารมณ์ คือ อารมณ์ที่บุคคลจะได้รับในภพหน้ามาปรากฏในทวารทั้ง 6 ยามใกล้สิ้นชีวิต เช่น เห็นภาพหุบเหวลึกน่ากลัว หรือได้กลิ่นหอมอันเป็นอารมณ์ที่จะได้รับในชาติหน้า เป็นต้น

วิบากจิตดวงที่ 1-8 อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิตและอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิตแต่จิตทั้ง 19 ดวงนี้ก็มีสภาพความเป็นวิบากซึ่งเป็นผลจากกุศลและอกุศลเจตนาเหมือนกัน⁸ เมื่อปฏิสนธิจิตดับลง ภาวจิตก็เกิดขึ้นรักษาชีวิตความเป็นบุคคลนั้นในชาติภพใหม่ต่อไป แม้นักวิชาการบางท่านเชื่อว่า “ภาวจิตไม่ใช่ผลกรรม”⁹ อย่างไรก็ตาม ในหลักอภิธรรมแล้ว การที่วิบากจิต “ชื่อว่าวิบาก เพราะอรธว่า เป็นผลของกุศลและอกุศลกรรม”¹⁰ ภาวจิตเป็นวิบากจิต จึงเป็นผลของกรรม นอกจากนี้ ภาวจิตยังเป็นวิบากจิตชนิดเดียวกันกับปฏิสนธิจิตในภพนั้น ๆ จึงเป็นจิตที่เคยได้รับอารมณ์ชนิดเดียวกันกับอารมณ์ที่เป็นอดีตกาล เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจึงประทับอยู่กับจิตสะสมกันสลบซับซ้อนฝังอยู่ภายใน ภาวจิตจึงเป็นเหมือนจิตไร้สำนึกที่ไม่สามารถรับความรู้สึกหรือคิดนึกเพราะเป็นจิตที่ยังไม่ขึ้นวิถีที่จะรับอารมณ์ทางทวารทั้ง 6 ความเป็นไปของกระแสจิตจึงมีภาวจิตนี้เกิดขึ้นสลบกับวิถีจิตอยู่เสมอ กล่าวคือ ก่อนจะขึ้นสู่วิถีจิต จะมีภาวจิตเกิดขึ้นเพื่อรักษาภพชาติ และภายหลังที่จิตขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์แล้ว จิตก็จะเข้าสู่ภวจิตต่อไป การเกิดขึ้นของภาวจิตและวิถีจิตจะเกิดขึ้นเช่นนี้สลับกันไป เมื่ออธิบายโดยละเอียดแล้ว ความเป็นไปของกระแสจิตจะเป็นไปเช่นนี้ คือ ภาวจิตเมื่อไม่มีอารมณ์มากกระทบก็สงบนิ่งอยู่ใน (อดีตภวจิต) เมื่อมีอารมณ์มากกระทบ ภาวจิตก็ไหวตัว (ภาวจิตจรณะ) ภาวจิตดับลงเมื่อใด (ภาวจิตปุจฉะ) วิถีจิตจึงเกิดขึ้นมีขวณะจิตเสพอารมณ์อันเป็นบุญ บาป แล้วก็ลงสู่ภวจิต เก็บอารมณ์ในการกระทำบุญบาปไว้ในจิตไร้สำนึกหรือภวจิตหมุนเวียนกันไปเช่นนี้จนกว่าจะเปลี่ยนภพชาติ เมื่อสัตว์ใกล้ตาย จิตก็เกิดขึ้นแล้วดับลงเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตพร้อมกัมมชรูปเกิดขึ้นในภพภูมิใหม่ตามอำนาจของกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ได้กระทำไว้ ภาวะการส่งผลของกรรมที่เป็นไปตามกลไกการทำงานของจิตจึงเกิดขึ้นเช่นนี้หมุนเวียนไปทุกชาติภพคัมภีร์มิลินทปัญหาจึงกล่าวไว้

⁸ อกุศลเจตนาส่งผลให้เกิดในทุคติภูมิ 4 ด้วยอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต

กุศลเจตนาที่ถึงพร้อมด้วยเหตุ 3 คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ส่งผลให้เกิดในสุคติภูมิด้วยมหาวิบากจิตดวงที่ 1,2,5,6

กุศลเจตนาที่ถึงพร้อมด้วยเหตุ 2 คือ อโลภะ อโทสะ และเป็นอุกกุฏกุศลหรือกุศลขั้นสูงส่งผลให้เกิดในสุคติภูมิด้วยมหาวิบากจิตดวงที่ 3,4,7,8

กุศลเจตนาที่ถึงพร้อมด้วยเหตุ 2 คือ อโลภะ อโทสะ และเป็นโสมกกุศลหรือกุศลขั้นต่ำส่งผลให้เกิดในสุคติภูมิด้วยอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต

⁹ James Paul McDermott, Development in the Early Buddhist Concept of Kamma/Karma (New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1984), p. 80.

¹⁰ สงฺกถ. อ. 75/159.

ว่า “บุคคลย่อมทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นจึงปฏิสนธิเพราะกรรมนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่อาจเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้”¹¹ ดังนั้น บุคคลใดทำกรรมดีกรรมชั่วไว้จึงต้องรับผิดชอบผลแห่งการกระทำนั้น ด้วยเหตุที่นามรูปในอดีตแม้จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นนามรูปอื่น แต่เพราะนามรูปเดิมเป็นผู้ก่อบุญบาป นามรูปอื่นจึงเกิดขึ้นได้และต้องรับผลจากการกระทำในกาลก่อน

การรับผลของกรรมและการจองเวรตามนัยแห่งอรรถกถาในพระสูตรจึงวิเคราะห์ได้ว่า เกิดจากชวณะเจตนาในวิถิจิตที่เสพอารมณ์แล้วส่งผลมาข้ามภพชาติด้วยอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัยซึ่งมีลักษณะอยู่ 2 ประการ คือ เป็นการทำงานที่ได้กระทำเสร็จแล้ว และเป็นที่ยากซึ่งมีกำลังมาก จิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้นก่อน รวมทั้งบัญญัติที่มีกำลังมาก จึงเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตเจตสิกที่เกิดขึ้นภายหลัง ในกรณีของกุมาริกาและแม่ไก่ จึงวิเคราะห์ได้ว่า อกุศลกรรมที่มีกำลังมากในชาติก่อนเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตเจตสิกที่เกิดขึ้นภายหลังให้เมื่อพบกันแล้วต้องจองเวรเกลียดชังประหารกันด้วยอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัย หรืออกุศลจิตที่มีความอาฆาตซึ่งมีกำลังมาก เป็นปัจจัยให้เมื่อทั้ง 2 ได้พบกันก็เกิดอกุศลจิตที่มีกำลังจนทำให้จองเวรกันหลายชาติหลายภพ แต่เมื่อทั้งสองได้พบพระพุทธเจ้า กุศลเจตนาที่มีกำลังมากในชาตินั้นจึงทำให้เกิดปกตูปนิสสยปัจจัยขึ้นมาใหม่ในการอโหสิกรรมแก่กัน อย่างไรก็ตาม แม้ผู้อาฆาตจองเวรยกโทษให้และไม่ต้องการเอาความ แต่กรรมที่ได้กระทำไปแล้วก็ไม่สามารถจัดเป็นอโหสิกรรมได้ นอกจากจะเข้าเงื่อนไข 3 ข้อของอโหสิกรรมที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ทั้งกุมาริกาและแม่ไก่จึงอาจประสบกับผลแห่งปาณาติบาตที่ตนเคยทำในอดีตได้ในอนาคต การอโหสิกรรมให้กันและกันจึงเป็นเพียงการเลิกละการจองเวรในแง่ของตัวตนบุคคล กล่าวคือ ต่างฝ่ายต่างไม่มาจองล้างมุงประหารกันต่อไป แต่ก็อาจถูกผู้อื่นฆ่าตายได้ หากอกุศลกรรมในการทำปาณาติบาตในชาติก่อนส่งผล กรรมจึงเป็นกระบวนการให้ผลของการกระทำที่เป็นไปโดยกฎธรรมชาติและขึ้นอยู่กับกลไกการทำงานของจิต เป็นสภาวะสัจจะที่บุคคลใดกระทำได้ไว้ย่อมไม่สามารถบิดเบือนหรือละเว้นได้เหมือนการยกหนี้ให้กับลูกหนี้ สัตว์ทั้งหลายจึงต้องรับผิดชอบต่อผลแห่งการกระทำของตนจนกว่าเหตุปัจจัยในการส่งผลจะหมดสิ้นไป

¹¹ มूलนิธิปราณี สำเร็จราชย์, มิลินทปัญหา เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2538), น. 146.

4.1.2 ความรับผิดชอบทางศีลธรรมต่อผลการกระทำ

แม้หลักการและการให้ผลสามารถแสดงให้เห็นถึงความเป็นเหตุและผลของปรากฏการณ์ที่เกิดกับสัตว์ทั้งหลายและทำให้มนุษย์มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน แต่ก็มิผู้เห็นว่า ความรับผิดชอบทางศีลธรรมต่อผลการกระทำของบุคคลควรเกิดขึ้นเมื่อการเลือกหรือการตัดสินใจของบุคคลนั้นไม่ถูกจำกัด เพราะเหตุว่า

ถ้าการกระทำ การเลือก และการตัดสินใจทุกอย่างในปัจจุบันของถูกกำหนดหรือจำกัดด้วยองค์ประกอบทางจิตและทางกาย ซึ่งอาจเป็นมรดกตกทอดมาหรือเป็นอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมหรืออดีตผลทางจิตเราจะสามารถเว้นชั่วทำได้ได้อย่างไร?¹²

เมื่อปฏิสนธิจิตและกัมมชรูปที่เกิดขึ้นในภพใหม่เกิดจากอดีตกรรมและผลการกระทำเก่าก็มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์เพราะยังส่งผลให้ได้รับวิบากในปัจจุบันภพ มนุษย์จึงต้องกระทำต่าง ๆ ไปบนพื้นฐานของเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องหรือถูกกำหนดโดยภาวะจิตใจและสภาพแวดล้อม ถ้าหากมนุษย์ไม่สามารถขัดขึ้นต่ออิทธิพลของสิ่งแวดล้อมแล้ว “ความรับผิดชอบในทางศีลธรรมของมนุษย์ก็ไม่มี ความหมายอะไร เพราะผู้ที่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของมนุษย์ก็คือ อิทธิพลต่างๆที่มาบังคับให้มนุษย์กระทำลงไปนั่นเอง”¹³ หลักเกณฑ์ในการพิจารณาว่ามนุษย์สมควรมีความรับผิดชอบต่อศีลธรรมหรือไม่จึงต้องตัดสิ้นจากเจตจำนงเสรีหรือความเป็นอิสระของจิตที่จะตัดสินใจเลือกที่จะกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งต้องพิจารณาจากเจตนาที่ผลักดันให้เกิดการกระทำว่าเป็นอิสระและมีพลังในการเลือกเพียงใด

4.1.2.1 ความเป็นอิสระในการเลือก

สุทัตน์ ปิงศิริพัฒนา เห็นว่า ถ้าการกระทำที่เกิดขึ้นไม่ใช่การกระทำที่เกิดขึ้นอย่างจำเป็น มนุษย์สามารถทำสิ่งอื่นนอกเหนือจากสิ่งที่ทำไปแล้วและสามารถเลือกได้ เจตนาที่เป็นอิสระและมนุษย์ย่อมมีเจตจำนงเสรี¹⁴ ดังในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อิตตการีสสูตรที่พระพุทธเจ้ากล่าวแก่พราหมณ์ผู้มีทิฏฐิ เห็นว่าการกระทำของตนเองไม่มีและการกระทำของผู้อื่นก็ไม่มีว่า

¹²ดร. เค.เอ็น. ชยติลเลเก, จริยศาสตร์แนวพุทธ, เรียบเรียงโดย สุชาวี พลอยชุม (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537), น. 3.

¹³เรื่องเดียวกัน, น. 5.

¹⁴สุทัตน์ ปิงศิริพัฒนา, “เจตจำนงเสรีและเหตุวิสัยในพุทธปรัชญาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น. 32-33.

ก็บุคคลเมื่อก้าวไปเองได้ ถอยกลับเองได้ ไฉนเล่าจักกล่าวอย่างนี้ว่าการทำเพื่อตนไม่มี การทำเพื่อผู้อื่นไม่มี....เมื่ออาร์พกธาตุ (ความเพียรเป็นเหตุปรารถนา) มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความปรารถนอย่อมปรากฏนี้แหละเป็นการกระทำเพื่อตน นี่แหละเป็นการทำเพื่อผู้อื่นของสัตว์ทั้งหลาย.....เมื่ออุปัฏฐกธาตุ (ความพยายาม) มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความพยายามย่อมปรากฏ นี่แหละเป็นการกระทำเพื่อตน นี่แหละเป็นการกระทำเพื่อผู้อื่นของสัตว์ทั้งหลาย¹⁵

แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ก้าวไปข้างหน้าหรือถอยกลับได้ด้วยความสามารถของตนเอง จึงมีการกระทำของตนและผู้อื่น อย่างไรก็ตาม สุทัศน์วิเคราะห์ว่า การก้าวหรือถอยกลับเป็นสิ่งที่เกิดจากความพยายาม ความสามารถและการกำหนดเป้าหมายของมนุษย์ การกระทำดังกล่าวจึงไม่ใช่สิ่งที่ถูกกำหนดไว้แล้วและไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างจำเป็น เพราะเราสามารถเลือกได้ว่า จะก้าวไปหรือถอยกลับ มนุษย์จึงสามารถควบคุมการกระทำต่าง ๆ ของตนได้ และสามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขการกระทำด้วยความพยายามของตนเองได้ จึงสามารถอธิบายได้ว่า แนวคิดในพุทธศาสนาเถรวาทสอดคล้องกับลัทธิเจตจำนงเสรี¹⁶ เจตนาในการเลือกที่จะกระทำจึงมีความเป็นอิสระ

การวิเคราะห์ดังกล่าว ยังมีประเด็นปัญหาอยู่ในเรื่องความเป็นอิสระของเจตนา เพราะเมื่อพิจารณาจากข้อความในอรรถกถารัฐสุตแล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระพุทธานุญาตแสดงถึงความพยายามในการก้าวเดินหรือถอยหลังหรือเจตนาที่จะเดินว่ามีอยู่ การกระทำจึงเกิดขึ้น พระองค์ไม่ได้แสดงว่าความพยายามหรือความตั้งใจที่จะกระทำเป็นอิสระจากสิ่งอื่น และหากเราพิจารณาถึงกรรมข้อที่กล่าวไว้ว่า สิ่งต่างๆที่มนุษย์ได้ประสบทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 ล้วนแล้วแต่เป็นผลของอดีตกรรมหรือเป็นวิบากของกรรมที่ทำให้วิบากจิตเกิด การก้าวไปหรือการถอยกลับเพื่อไปรับกระทบ รับอารมณ์ในสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส ก็ต้องมีเงื่อนไขหรือเหตุปัจจัยหลากหลายประการที่เข้ามาเกี่ยวข้อง บีบคั้นให้เราต้องเดินไปพบกับเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าเจตนาที่จะก้าวไปทางใด ไม่ได้มีอิสระอย่างแท้จริง

สุทัศน์ ปิงศิริพัฒนา ยังกล่าวถึงความมีอิสระภายในขอบเขตของเหตุปัจจัยไว้ว่า มนุษย์สามารถเลือกกระทำสิ่งต่าง ๆ บนพื้นฐานของเหตุปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เจตจำนงจึงถือว่าเป็นอิสระภายในขอบเขตของเหตุปัจจัย¹⁷ ในกรณีนี้ อาจมีข้อโต้แย้งกับความเห็นของ

¹⁵ อ. ญ. ปญจก. 36/309/631-632 .

¹⁶ สุทัศน์ ปิงศิริพัฒนา, “เจตจำนงเสรีและเหตุวิสัยในพุทธปรัชญาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น. 33-34.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

สุดท้ายนี้ได้ว่า แม้ใช้ขอบเขตของเหตุปัจจัยมาพิจารณาในการก้าวก็ยังไม่สามารถกล่าวได้ว่าเจตนาที่มีกรอบเงื่อนไขดังกล่าวเป็นอิสระ เพราะเจตจำนงที่จะก้าวเดินแม้เป็นอิสระจากเหตุหรือตัวก่อให้เกิดผลโดยตรงแต่ก็ไม่มีเป็นอิสระจากปัจจัยซึ่งเป็นสภาวะที่เป็นองค์ประกอบร่วมหรือเป็นเงื่อนไขที่จะให้สิ่งนั้น ๆ เกิดมีขึ้น เพราะเหตุหรือตัวก่อให้เกิดผลโดยตรงคือ ความตั้งใจที่จะก้าวเดิน การเดินจึงเกิดขึ้น แต่นอกจากเหตุโดยตรงแล้ว ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ประกอบร่วมที่จะทำให้เหตุเกิดขึ้นได้ เช่น การเดินต้องเกิดขึ้นเพราะผู้เดินมีวิบากที่จะได้เห็นได้ยินหรือกระทบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งในอนาคต การกระทำดังกล่าวจึงต้องเกิดขึ้นอย่างจำเป็น นอกจากนี้ เรายังไม่สามารถล่วงรู้ถึงขอบเขตของเหตุปัจจัยว่ามีอยู่เพียงใด เงื่อนไขที่บีบรัดให้เจตนาใดเจตนาหนึ่งเกิดอาจมากเกินไปจนการกระทำต้องเกิดขึ้นโดยปราศจากทางเลือกอื่นก็ได้ การเลือกที่เป็นอิสระภายในขอบเขตของเหตุปัจจัยจึงอาจจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ จึงไม่สามารถสรุปจากตัวอย่างที่ผู้ศึกษาใช้ในการก้าวเดินหรือถอยหลังได้ว่าเจตจำนงเหล่านั้นเป็นอิสระภายในขอบเขตของเหตุปัจจัย

เจตนาในการผลักดันให้รูปเคลื่อนไปประสบกับวิบากอย่างใดอย่างหนึ่งอาจไม่มีความเป็นอิสระเพราะขึ้นกับปัจจัยหรือเงื่อนไขจากกรรมเก่าดังกล่าว แต่เจตนาในการตัดสินใจกระทำ ความดีหรือความชั่วเมื่อได้ประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตนั้น มีผู้เห็นว่าแม้มนุษย์จะตกอยู่ใต้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัย คือ ถูกบีบคั้นจากกิเลสและกรรมเก่า แต่มนุษย์ก็มีอิสระที่จะเลือกลิขิตชีวิตใหม่ได้เสมอด้วยการกระทำของตนเองโดยเฉพาะการกระทำในปัจจุบัน¹⁸ ดังที่พระธรรมปิฎกกล่าวไว้ว่า

การสะสมกรรมของเราก็จะส่งผลสืบทอดมาแม้กระทั่งเป็นตัวอิทธิพลชักนำให้นึกคิดในแนวไหน ให้มีบุคลิกภาพอย่างไร ให้เรามีความสามารถในขอบเขตใด ทำอะไรได้แค่ไหน แต่ในกระบวนการของกรรมนั้น กรรมส่วนที่เราต้องเกี่ยวข้องของสำคัญมากที่สุดและควรเอาใจใส่มากที่สุดก็คือกรรมในปัจจุบันที่ว่า เราจะทำอะไรอย่างไรในบัดนี้และต่อจากนี้ ซึ่งเป็นเรื่องของเราที่ว่าจะเลือกตัดสินใจหรือตั้งใจอย่างไร¹⁹

มนุษย์จึงมีอำนาจที่จะเลือกภายในขอบเขตของปัจจัยหลายหลากประการเพราะการเลือกในครั้งก่อน ๆ ของมนุษย์ที่ได้สั่งสมเอาไว้ย่อมมีอิทธิพลต่อการเลือกครั้งหลังโดยการส่งผลมาให้มนุษย์อยู่ในขอบเขตจำกัดในการเลือกครั้งใหม่ด้วยเหตุผลของความสามารถ บุคลิกภาพ และ

¹⁸ พระมหาวิญญู ผลเจริญ, “เสรีภาพในทัศนะของมอง ปอล ชาร์ตต์ และพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธศาสนศึกษา 3 (กันยายน – ธันวาคม 2545):6-30.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

ความนึกคิด ซึ่งตรงกับความเห็นของพระธรรมปิฎกกว่า “เจตจำนงของมนุษย์นั้นก็ปรุงแต่งตัวของเขาเอง ปรุงแต่งบุคลิกภาพและชีวิตหรือชะตากรรมของเขาไปด้วย”²⁰

4.1.2.2 การเลือกภายใต้เงื่อนไขของปกตุนิสสัยปัจจัย

เงื่อนไขของบุคลิกภาพ ความสามารถ เหตุการณ์ที่ปัจเจกชนแต่ละบุคคลต้องประสบ จังหวะกับเจตนาที่สำเร็จลงแล้วในอดีตและกลายเป็นเงื่อนไขหรือขอบเขตจำกัดสำหรับการเลือกในปัจจุบัน ประเด็นปัญหาของการเลือกในปัจจุบันว่าจะจะเป็นอิสระหรือไม่ และถ้าเป็นอิสระ อิสระในการเลือกจะมีมากน้อยเพียงใด จังหวะกับการสะสมกรรมในอดีตซึ่งนอกจากจะส่งผลแล้วยังมีอิทธิพลต่อความโน้มเอียงไปในการคิด การตัดสินใจในปัจจุบันด้วย ยกตัวอย่างเช่น นาย ก. เกิดมาในครอบครัวแตกแยก บิดาชอบทุบตีด่าทอ นาย ก. อยู่เป็นนิจ เมื่อนาย ก. ได้ปฏิบัติธรรมและศึกษาพระปริยัติ ก็มีความเข้าใจอนุมาณได้ว่าตนเคยสะสมเหตุของการทุบตีผู้อื่นมาก่อน จึงตั้งใจที่จะทำความดี แต่เมื่อนาย ก. ประสบกับเหตุการณ์ที่ตนไม่ชอบใจ เช่น เมื่อเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกับภรรยา นาย ก. กลับแก้ปัญหาด้วยการข่มขู่ทุบตีภรรยาดังเช่นที่บิดาเคยกระทำกับนาย ก. มาก่อน การที่นาย ก. โดนบิดาข่มขู่ทุบตี คือ ผลโดยตรงของอกุศลกรรมในอดีตชาติที่นาย ก. เคยทำ ทารุณกรรมกับสัตว์อื่น ส่วนการที่นาย ก. ใช้กำลังทุบตีภรรยาในปัจจุบันเป็นอิทธิพลจากการทำกรรมนั้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในอดีตซึ่งหล่อหลอมเป็นความโน้มเอียงในการตัดสินใจของนาย ก. ที่จะทุบตีภรรยาทั้ง ๆ ที่มีเจตนาที่ตั้งไว้แล้วว่าจะไม่กระทำ แต่นาย ก. ก็ไม่สามารถยับยั้งตนเองได้ เจตนาที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ จนมีกำลังมากจึงเป็นเหตุให้เจตนาในปัจจุบันไม่เป็นอิสระ เพราะถูกชักนำให้ตัดสินใจกระทำไปด้วยอำนาจความเสพคุ้นที่สะสมมาอย่างยาวนานในชาติก่อนๆ อำนาจความเสพคุ้นดังกล่าวได้แก่ ปกตุนิสสัยปัจจัยซึ่งเป็นปัจจัยที่สามารถส่งอิทธิพลข้ามภพชาติได้²¹

ในกรณีนี้ จึงกล่าวได้ว่า เจตนาที่เกิดขึ้นก่อนโดยความมีกำลังประการหนึ่ง และเจตนาที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ อีกประการหนึ่งเป็นปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องทำให้เจตนาในปัจจุบันมีการเลือกได้น้อยลงหรือไม่สามารถที่จะเลือกได้ เมื่อใดที่เจตนาขาดความเป็นอิสระไม่สามารถเลือก

²⁰พระธรรมปิฎก ,พุทธธรรม , น. 155.

²¹ปกตุนิสสัยปัจจัย ที่สามารถส่งอิทธิพลข้ามภพชาติได้ มีการอธิบายความโดยพระสัทธัมมโชติก ฐัมมาจริยะ ว่าเป็นมิสสปกตุนิสสัยน่านักขณิกัมมชาติ หมายความว่า อกุศลกรรม อกุศลกรรมที่มีกำลังมาก (เว้นมัคคเจตนา) ที่เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่วิบากนามขันธ์ทั้งในปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตติ โดยมีอำนาจช่วยให้ปัจจัยป็นธรรมเกิดขึ้น

พระอาจารย์โชติกฐัมมาจริยะ, มหาปฏิฐานสาธิปายสฐูปัตถนิสสัย ปัจจัยโชติก เรียบเรียงโดย วรวิณี โกเมศ, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2495), น. 291.

กระทำหรือไม่กระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เมื่อนั้น มนุษย์ก็ขาดอิสรภาพในการเลือก ดังเช่นการทบทวนกรรยาของนาย ก. หากเกิดขึ้นสม่าเสมอไม่เคยเปลี่ยนแปลงด้วยอิทธิพลของเจตนาในกาลก่อนที่ชักนำให้เจตนาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นไปเช่นนั้น นาย ก. ก็ไม่สามารถเลือกทำอย่างอื่นได้แม้มีความปรารถนาหรือมีมโนกรรมตั้งอยู่ว่าจะไม่กระทำการทบทวน นาย ก. จึงไม่มีอิสระในการเลือก

ถ้าหากนาย ก. ไม่มีอิสระในการเลือกก็เท่ากับยอมรับว่านาย ก. ไม่จำเป็นต้องมีความรับผิดชอบทางศีลธรรมในผลการกระทำ เพราะนาย ก. ตัดสินใจไปตามความคุ้นเคยในการสั่งสมจากอดีตทพจนไม่สามารถเป็นอิสระจากกรอบเจตนาดั้งเดิมของตนได้ นาย ก. จึงอาจกล่าวอ้างได้ว่า ตนตัดสินใจกระทำการชั่วไปด้วยวาสนาอันหมายถึงการกระทำที่สั่งสมจนเป็นนิสัยสันดานจนไม่อาจแก้ไขได้ ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่น่าเห็นใจเพราะการทำการชั่วเกิดจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและกรรมเก่า การนำเหตุผลดังกล่าวมาปฏิเสธความรับผิดชอบทางศีลธรรมในการกระทำของตนทำให้แนวคิดของนาย ก. มีลักษณะคล้ายลัทธิปุพเพตเหตุวาทซึ่งเป็นลัทธิที่ถือว่าสุขทุกข์ทั้งปวงเกิดจากการกระทำก่อนๆหรือเกิดจากกรรมเก่า มนุษย์ไม่สามารถที่จะควบคุมหรือเปลี่ยนแปลงสิ่งใดได้

อย่างไรก็ตาม แม้พุทธศาสนาไม่ปฏิเสธกรรมเก่าและยังเชื่อว่าผลที่ได้รับในปัจจุบันย่อมเป็นเหตุจากอดีตกรรม แต่พุทธศาสนาแตกต่างจากลัทธิปุพเพตเหตุวาทเพราะมีทัศนะว่ากรรมเก่าเป็นเหตุปัจจัยอยู่ในกระบวนการของปัจจุสมุปบาท เมื่อได้กระทำเหตุลงไปแล้ว ผลย่อมปรากฏตามควร แต่มนุษย์ยังสามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขปรับปรุงตนได้โดยเริ่มต้นที่มโนกรรมหรือกระบวนการทำงานของจิต คือ ให้เริ่มที่ความคิด เจตนาหรือเจตจำนง

เหตุการณ์ไม่น่าพึงพอใจ เช่น การโดนตี การโดนด่า ที่มนุษย์ได้ประสบยอมเกิดจากอดีตเหตุหรือกรรมเก่า แต่ถ้ามนุษย์วางใจได้ถูกต้อง คือ ไม่มีความโกรธตอบสนองแก่บุคคลที่คิดร้าย พุดร้าย กระทำเรื่องเลวร้ายต่อตน เขาก็จะได้สร้างเหตุหรือการกระทำใหม่ที่เป็นกรรมดีและทำให้วิบากหรือผลกรรมเก่าอ่อนกำลังลงได้

ในกรณีของนาย ก. ก็เช่นเดียวกัน แม้นาย ก. สร้างเหตุทบทวนผู้อื่นและสะสมอุปนิสัยหรือเจตนากรรมทำนองเดียวกันไปเรื่อย ๆ แต่ในระยะแรกที่อิทธิพลของเจตนาตอนต้น ๆ ยังไม่มีกำลังเพียงพอ นาย ก. อาจเลิกกระทำชั่วเช่นนั้นได้เมื่อมีปรโตโฆสะหรือการได้ฟังธรรมจากสัตบุรุษและเกิดโยนิโสมนสิการขึ้นในใจตน การที่นาย ก. เปลี่ยนแปลงตัวเองได้แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลจากเหตุปัจจัยในอดีตยังไม่มากเพียงพอที่ทำให้นาย ก. ขาดอิสรภาพในการเลือก เมื่อใดที่เจตนาซึ่งกระทำซ้ำแล้วซ้ำเล่ามีกำลังมากจนนาย ก. ต้องทำการทบทวนทุกครั้งที่เกิดโทษและไม่

สามารถหยุดยั้งการกระทำได้ เมื่อนั้นอิสรภาพในการเลือกของนาย ก. ย่อมหมดไปและทำให้นาย ก. กล่าวอ้างได้ว่าการตัดสินใจทำกรรมชั่วเป็นไปเพราะวาสนาของตน

อย่างไรก็ตาม อิสรภาพในการเลือกของนาย ก. อาจเกิดขึ้นมาได้เมื่อนาย ก. ตั้งเจตนาในใจบ่อย ๆ ว่าจะไม่กระทำการทุจริต เมื่อเจตนาที่เกิดขึ้นก่อนมีกำลังมากขึ้นเรื่อย ๆ ย่อมส่งอิทธิพลให้เจตนาที่เกิดขึ้นภายหลังได้ หากนาย ก. เริ่มหยุดยั้งการทุจริตภรรยาได้ ในบางครั้ง นาย ก. ก็มีอิสระในการเลือก เพราะเจตนาที่เกิดขึ้นไม่ได้ถูกบีบบังคับให้กระทำในสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยเฉพาะ ดังนั้น นาย ก. จึงไม่สามารถกล่าวได้ว่าการกระทำกรรมชั่วของตนเป็นไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมหรือกรรมเก่าโดยส่วนเดียว เพราะการกระทำใด ๆ ย่อมขึ้นอยู่กับโยนิโสมนสิการในปัจจุบันภพด้วย

เจตนาที่เป็นอิสระในพุทธศาสนาเถรวาทจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของสิ่งแวดล้อมแต่ก็ไม่ใช่ว่าขึ้นอยู่กับอิทธิพลของปัจจัยต่างๆอย่างสิ้นเชิง ความมีอิสรภาพในการเลือกขึ้นอยู่กับปัจเจกบุคคลและความคิดหรือเจตนาในการเลือกสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มนุษย์จึงไม่สามารถหนีจากความรับผิดชอบทางศีลธรรมได้โดยการกล่าวอ้างว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมเก่าหรือเพราะเหตุปัจจัยสิ่งแวดล้อมบีบบังคับให้เป็นไปเช่นนั้น

4.2 วิธีปฏิบัติต่อผลกรรม

กรรมที่บุคคลเคยกระทำมาในอดีตทั้งชาตินี้และชาติก่อนเป็นสิ่งที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ วิบากหรือผลกรรมก็ย่อมเป็นสิ่งที่บุคคลต้องยอมรับในสิ่งที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง แต่การรับวิบากไม่ได้หมายถึงการปล่อยให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆเกิดขึ้นตามสภาพที่เป็นอยู่โดยทอดอาลัยไม่แก้ไขปรับปรุงตนเอง แม้การสั่งสมกรรมในอดีตจะส่งวิบากมาในปัจจุบันภพต่อสภาพความเป็นอยู่สิ่งแวดล้อมและยังส่งผลสืบทอดมาถึงการนึกคิดให้ชักนำไปเป็นอย่างไร แต่บุคคลยังเลือกที่จะตัดสินใจกระทำดีหรือกระทำชั่วด้วยตนเองได้ จึงไม่ควรกล่าวอ้างโทษกรรมเก่าเพียงประการเดียว เพราะกรรมเก่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและผ่านพ้นไปแล้ว สิ่งสำคัญที่ควรใส่ใจในปัจจุบัน คือ ความเข้าใจที่ถูกต้องต่อกรรมเก่าเพื่อจะนำไปใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติตนในการกระทำกรรมใหม่ อันจะเป็นสิ่งกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของตนในอนาคต

4.2.1 ความเข้าใจที่ถูกต้องต่อผลกรรม

วิทยานิพนธ์ “ทัศนะเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและปัญหาเรื่องกรรมในสังคมชาวพุทธไทยปัจจุบัน” ได้สรุปข้อมูลจากแบบสอบถามไว้ว่า “ชาวพุทธบางส่วนเห็นว่ากรรมเป็นสิ่งที่แก้ไขได้โดยการสวดมนต์วิงวอนขออภัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่บางส่วนก็เห็นว่ากรรมเก่าแก้ไขไม่ได้จึงยอมแพ้ ไม่คิดปรับปรุงตนเองเพราะเห็นว่าตนเองทำมาไม่ดี ต้องก้มหน้ารับกรรมไป”²² ความเห็นดังกล่าวทั้งสองทัศนะล้วนเป็นไปในทางที่ไม่ถูกต้องเพราะกรรมเป็นกระบวนการให้ผลของการกระทำที่เป็นกฎธรรมชาติ ไม่มีผู้ดลบันดาลและไม่มีใครแก้ไขช่วยเหลือใครได้ การสวดมนต์วิงวอนขออภัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นการกระทำที่ไม่สามารถแก้ไขกรรมเก่าได้ หรือแม้การสะเดาะเคราะห์ทำบุญเพื่อแก้กรรมที่ชาวพุทธไทยชอบกระทำกันอยู่ในปัจจุบันก็ไม่ใช่ทำที่ถูกต้องต่อกรรมเก่า เพราะเมื่อพิจารณาจากหลักของทฤษฎีกรรมเวทนียกรรมที่จะให้ผลในชาตินี้ได้แล้ว การสะเดาะเคราะห์ทำบุญเพื่อแก้กรรมเป็นการกระทำที่เจตนาไม่แรงกล้า เพราะเป็นการกระทำที่เกิดจากสสังขาริกจิต คือ มีผู้อื่นบอกให้ทำจึงกระทำหรือแม้มีเจตนาแรงกล้าในขณะที่กระทำกรรม แต่ถ้ามีวัตถุประสงค์ที่ไม่บริสุทธิ์ คือ มุ่งหวังผลของการกระทำที่เป็นไปเพื่อตนเอง เช่น ทำทานเพื่อให้ถูกหวย เจตนา ก่อนและหลังการกระทำก็เป็นไปด้วยโลภะ จึงทำให้ไม่ตรงกับเงื่อนไข 1 ใน 4 ข้อของทฤษฎีกรรมเวทนียกรรมที่ต้องกระทำบุญด้วยเจตนาแรงกล้าครบทั้ง 3 กาล การที่บุญจะส่งผลเบียดเบียนบาปกรรมเก่าจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก ส่วนผู้ที่เห็นว่ากรรมเก่าแก้ไขไม่ได้แล้วยอมแพ้ก็น่าไม่ใช่ทำที่ถูกต้องต่อผลกรรมเช่นกัน เพราะการกระทำเช่นนั้นยอมทำให้ตนเองตกต่ำเนื่องจากความประมาทละเลยไม่ทำกรรมใหม่ที่ควรกระทำ ผลกรรมเก่าที่กล่าวถึงไม่ได้มีเพียงสภาวะความเป็นอยู่หรือเหตุการณ์ที่ปรากฏกับบุคคลในปัจจุบัน แม้กระทั่งเจตคติ บุคลิกภาพ หรือการกระทำบางประการก็มีอิทธิพลมาจากการสะสมของกรรมในอดีต จึงมีผู้ศึกษาหลักกรรมบางคนใช้เป็นข้ออ้างว่า การที่ตนมีวิจิกิริต เช่น การพูดคำหยาบหรือการกระทำชั่วบางประการก็ด้วยเหตุแห่งอดีตกรรมทั้งยังเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงเปลี่ยนแปลงได้เพราะความคุ้นเคยจากการสั่งสมในอดีตภาพเป็นสิ่งที่ทำให้ตัดสินใจกล่าววาจาหรือกระทำชั่วไปเช่นนั้น อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากกระบวนการทำงานของจิตแล้ว กุศล อกุศลที่เสพคุ้นจากการกระทำในอดีตจะปรากฏในวิจิกิริตได้ดังนี้

²² พระอุทัย จิรธมฺโม (เอกสะพัง), “ทัศนะเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและปัญหาเรื่องกรรมในสังคมชาวพุทธไทยปัจจุบัน,” (วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534), น. 41-43.

เมื่ออารมณ์ 5 ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส มาปรากฏแก่บุคคลเป็นอารมณ์ให้ วิถีจิตได้รับรู้ ปัญจทวารวิถีก็เกิดขึ้นโดยอาศัยปรมัตถอารมณ์ที่ปรากฏเป็นหลัก การเกิดขึ้นของ วิถีชนิดนี้จึงเริ่มจากอารมณ์ 5 อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งมากระทบทวาร 5 ทวารใดทวารหนึ่งซึ่งใน ที่นี้จะใช้รูปกระทบกับจักขุทวารเพื่อทำให้การยกตัวอย่างชัดเจนขึ้น เมื่อรูปกระทบกับจักขุทวาร แล้วก็ผ่านภวังค์ทั้ง 3 คือ อดีตภวังค์ ภวังคจลนระ ภวังคุปัจเฉพะ แล้วตัดเข้าสู่วิถีในจิตดวงที่ชื่อ ว่าปัญจทวาราวชชนจิตซึ่งทำหน้าที่เปิดทวาร 5 เพื่อให้ทวิปัญญาวิญญานจิต เช่น จักขุวิญญาน จิต รับรู้อารมณ์นั้นๆ หลังจากเกิดจิตรู้ รับ ไต่สวน สืบทอดมาตามลำดับ โสภณจิตก็เกิดขึ้น เพื่อทำการตัดสินอารมณ์แล้วส่งต่อให้ชวณะเสพอารมณ์ 7 ขณะ เนื่องจากการตัดสินอารมณ์นี้ เกิดขึ้นรวดเร็วมากแล้วส่งต่ออารมณ์ให้ชวณะเสพ ความเป็นกุศลและอกุศลจึงเกิดขึ้นที่ชวณะจิต ด้วยอำนาจแห่งความเสพคุ่นจากการกระทำในอดีตอันนับประมาณไม่ได้ กล่าวคือ ถ้าเห็นรูปที่ สวยงาม จิตที่เคยสังสมความชอบใจในอดีตก็จะทำให้การตัดสินอารมณ์ให้ชวณะจิตเป็นไปอย่าง เดิม คือ เป็นอกุศลจิตที่เกี่ยวกับโลภะ อย่างไรก็ตาม กุศล อกุศลชนิดนี้มีกำลังอ่อนจึงไม่เป็น เหตุแห่งการประกอบกรรมดีและกรรมชั่วที่เป็นกรรมบถ เพราะวิถีจิตชนิดนี้ยังมีสภาพเป็นปรมัตถ อารมณ์ ยังไม่สามารถรับรู้และแปลงปรมัตถ์เป็นบัญญัติให้บุคคลเข้าใจและกระทำกรรมที่เป็น กรรมบถได้

จากนั้นตทณวัตติกมโนทวารวิถี²³ ก็เกิดสืบต่อจากปัญจทวารวิถีโดยตรงเพื่อให้รู้ เรื่องราวอันเป็นบัญญัติ เพราะปัญจทวารวิถีเป็นการรับอารมณ์ที่กำลังปรากฏโดยความเป็น ปรมัตถ์ ยังไม่มีความหมายหรือชื่อของอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เมื่อรับอารมณ์นั้น แล้วนำมานึกคิดทางใจ จึงสามารถรู้ความหมายและรู้ชื่อแห่งอารมณ์ได้ มโนทวารวิถีที่เกิดขึ้นเป็น วิถีแรกนี้ยังมีปรมัตถอารมณ์เป็นอารมณ์เรียกว่าอดีตคคณวิถี การเกิดขึ้นของวิถีสองวิถีนี้จะสลับ วนเวียนหลายร้อยรอบ หลังจากนั้นจึงจะมีมโนทวารวิถีอีกประเภทเรียกว่าสมุห์คคณวิถี ทำหน้าที่ รวบรวมส่วนต่างๆ ของอารมณ์ทำให้มีความเกี่ยวพันเป็นรูปร่าง วิถีชนิดนี้ยังมีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ และเกิดซ้ำๆ กันหลายพันรอบเพื่อรวบรวมให้ได้เนื้อความ ในที่สุดจึงส่งต่อให้มโนทวารวิถีที่มี อารมณ์เป็นบัญญัติเรียกว่าอัตถคคณวิถี ทำหน้าที่รู้บัญญัติเนื้อความเกิดขึ้นมากมายหลายร้อย

²³ ตทณวัตติกมโนทวารวิถี เป็นมโนทวารวิถีที่เกิดสืบเนื่องจากปัญจทวารวิถี โดยมี ปรมัตถ์เป็นอารมณ์เชื่อมโยงไปสู่บัญญัติ เพื่อให้รู้เรื่องราวของสมมุติบัญญัติ

รอบ จากนั้น นามัคคหณวิถีสืบซึ่งเป็นมโนทวารวิถีสืบชื่อของอารมณ์นั้นที่บัญญัติเอาไว้จึงเกิดขึ้นอีกหลายรอบ แต่ถ้ามีเสียงเป็นอารมณ์แล้ว นามัคคหณวิถีสืบจะเกิดขึ้นก่อนอัตถัคคหณวิถีสืบ²⁴

การรับอารมณ์ของวิถีสืบในการแปลงปรมาตต์เป็นบัญญัติ สามารถยกตัวอย่างแสดงได้ดังนี้ เมื่อมีคน สัตว์ สิ่งของ ปราภฏแก่สายตา จักขุทวารวิถีสืบมีความรู้เพียงว่าเป็นสีต่างๆ ไม่สามารถบอกได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร รูปทรงสณฐานเป็นอย่างไร เพียงแค่รับรู้ในลักษณะเฉพาะของรูปหรือสิ่งนั้นๆ ซึ่งได้แก่ สีต่างๆ การตัดสินอารมณ์ให้เป็นกุศลหรืออกุศลจึงเป็นไปได้ด้วยความคุ้นเคยจากการกระทำก่อนๆ ที่สั่งสมมาเป็นนิสัย เช่น คนที่เห็นพระภิกษุแล้วเกิดกุศลทุกครั้ง เมื่อมาเห็นพระภิกษุ ความคุ้นเคยในการตัดสินก็ทำให้เกิดความรู้สึกอันเป็นกุศลแบบเดิม แต่ตนเองไม่สามารถรับรู้ความรู้สึกนั้นได้เพราะจักขุทวารวิถีสืบยังมีสภาพเป็นปรมาตต์และมีกำลังอ่อน อีกทั้งหน้าที่หลักของวิถีสืบนี้ก็เป็นไปเพื่อความรับรู้ในลักษณะเฉพาะของสิ่งต่างๆ ความเป็นกุศลหรืออกุศลในขณะจึงไม่ส่งผลต่อการทำกรรมดีกรรมชั่วอันเป็นกรรมบถได้ เมื่อจักขุทวารวิถีสืบ ตทณวัตติกมโนทวารวิถีสืบโน้มเอาอารมณ์ที่เกิดขึ้นแล้วมารู้ต่อไปว่าเห็นอะไร ในช่วงแรกยังรับโดยความเป็นสภาวะปรมาตต์ จากนั้นจึงรวบรวมส่วนต่างๆ ของสิ่งนั้นๆ มาประกอบกันเข้าเป็นรูปทรงสณฐาน แล้วจึงรับรู้ความหมายของสิ่งนั้นทางใจ ความเป็นจริงที่แปลงเข้าสู่บัญญัติจึงเริ่มต้นที่การรับรู้เนื้อความ เมื่อรู้ชื่อของรูปที่เห็นว่าเป็นคนหรือสัตว์ หญิง หรือ ชาย ก็เป็นการจบกระบวนการของจิตในการแปลงปรมาตต์เป็นบัญญัติ ดังนั้น การเห็นคนซึ่งมีรูปร่างหน้าตาบอความเป็นบุคคลใดบุคคลหนึ่ง จึงไม่ใช่การเห็น แต่เป็นความคิดที่สืบเนื่องต่อจากการเห็นที่แท้จริง รูปร่างหน้าตาความเป็นบุคคลก็เป็นบัญญัติที่วิถีสืบทางมโนทวารปรุงแต่งขึ้นมา อารมณ์ทั้ง 4 ที่เป็นเหตุแห่งการได้กลิ่น การได้ยิน การสัมผัส การรับรส ที่เกิดขึ้นก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการเห็น คือ เกิดการรับรู้ขึ้นว่าเป็นอย่างไรก็เพราะบัญญัติธรรม

เมื่อเกิดการรับรู้ขึ้นผ่านการแปลงความเป็นจริงมาเป็นบัญญัติธรรมแล้ว สุทถมโนทวารวิถีสืบ²⁵ ก็อาจเกิดขึ้นสืบต่อ วิถีสืบชนิดนี้จะปรุงแต่งบัญญัติธรรมเหล่านั้นเป็นความคิดอีกครั้ง

²⁴ พระสัมมัทธมโชติกะธัมมาจริยะ, ปรมาตถโชติกะ ปริจเฉทที่ 4 วิถีสืบคะและนามรูปวิถีสืบวิจฉัย, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธี, 2540), น. 40-79.

²⁵ สุทถมโนทวารวิถีสืบในที่นี้มุ่งหมายถึง กามชวณสุทถมโนทวารวิถีสืบซึ่งเป็นวิถีสืบที่มีอารมณ์ 6 มาปรากฏทางมโนทวารโดยตรงได้ ไม่จำเป็นต้องเกิดสืบเนื่องต่อกับปัญจทวารวิถีสืบดังเช่นตทณวัตติกมโนทวารวิถีสืบ แต่ในตัวอย่างการเกิดขึ้นของวิถีสืบได้นำเอาสุทถมโนทวารวิถีสืบเชื่อมโยงกับตทณวัตติกมโนทวารวิถีสืบเพราะต้องการแสดงให้เห็นถึงความปรุงแต่งของชวณะจิตอันเป็นกุศล อกุศลและมีกำลังมากของมโนทวารวิถีสืบชนิดนี้

เช่น เกิดความชอบ หรือ ไม่ชอบในอารมณ์ 5 เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สุขุทมนิทวารวิถีสามารถรับอารมณ์ได้ 6 อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การนึกคิด การรับอารมณ์นี้สามารถรับได้ทั้งในสภาพปรมาตม์และบัญญัติ ทั้งอดีต ปัจจุบันและอนาคต ดังปรากฏในคัมภีร์วิถีสังคหวิภาควา

มโนทวารวิถี ที่มีกามเป็นอารมณ์นั้นสามารถรู้อารมณ์ 6 ทั้งหมดมีรูปเป็นต้นทั้งที่เป็นปรมาตม์อารมณ์และบัญญัติอารมณ์ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบันและ กาลวิมุตตอารมณ์ คือ นิพพานและบัญญัติ²⁶

ในสุขุทมนิทวารวิถี ความนึกคิดย่อมปรากฏทางใจได้

ด้วยอำนาจอารมณ์ที่ตนเคยเห็นเคยประสบมา ด้วยอำนาจอารมณ์ที่เกี่ยวกับการเห็น คือ เหตุที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจอารมณ์ที่เคยได้ยินได้เคยศึกษาโดยเกี่ยวเนื่องเนื่องกับอารมณ์ที่เคยฟังมา ด้วยอำนาจแห่งความเชื่อในผู้อื่น ด้วยอำนาจ ความพอใจของตน ด้วยการตรึกถึงเรื่องราว ด้วยอำนาจการปักใจแน่วแน่ ด้วยความเห็น ด้วยกำลังแห่งกรรมต่าง ๆ ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจแห่งธาตุกำเริบ ด้วยอำนาจเทวดาดลใจ ด้วยอำนาจความตรัสรู้ตามและด้วยอำนาจการแทงตลอด เป็นต้น²⁷

มโนทวารวิถีจึงรับอารมณ์ได้กว้างขวางหมดทุกอย่าง ทั้งกามอารมณ์ มหัคคตอารมณ์ โลกุตระอารมณ์และบัญญัติอารมณ์ เพราะมโนทวาร “เป็นนามธรรมจึงมีกำลังมาก ส่วนปัญญาทวารนั้นเป็นรูปธรรม มีกำลังแห่งการรับอารมณ์อ่อนกว่านามธรรม ด้วยเหตุนี้อารมณ์ที่ปรากฏทางมโนทวารจึงปรากฏได้หมดทุกอย่างทุกอารมณ์ โดยไม่จำกัดกาลเวลาของอารมณ์นั้นๆ”²⁸ เมื่อเกิดขึ้นได้ครบทั้ง 3 กาลและเป็นความนึกคิด สุขุทมนิทวารวิถีจึงสามารถเกิดขึ้นได้เองโดยไม่ต้องรับสืบต่อจากปัญญาทวารวิถี และเมื่อมีกำลังมาก กุศลหรืออกุศลที่เกิดขึ้นในวิถีนิตินี้จึงเป็นเหตุแห่งการกระทำกรรมดีหรือกรรมชั่วที่เป็นกรรมบถได้

การตัดสินใจอารมณ์เป็นกุศลหรืออกุศลที่เป็นไปตามความเสพคุ้นหรือการสั่งสมของกรรมในกาลก่อนได้จนไม่อาจแก้ไขได้จึงปรากฏที่ปัญญาทวารวิถีที่มีกำลังอ่อนและไม่เป็นเหตุแห่ง

²⁶ พระอนุรุทธาจารย์และพระสุมังคลาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาควินิฎฎิกา ปริจเฉทที่ 3 ชื่อปกิณณกสังคหะ ปริจเฉทที่ 4 ชื่อวิถีสังคหวิภาคและอภิธรรมภาคผนวก (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทฐิ, 2540), น. 126.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 128.

²⁸ บุญมี เมธางกูร และบุษกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษา พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 4 วิถีสังคหวิภาค (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2545), น. 47.

การประกอบกรรมดี กรรมชั่วที่เป็นกรรมบถ แต่การเกิดขึ้นของกระแสจิตนี้รวดเร็วมากจนมโนทวารวิถีที่เกิดขึ้นสืบต่อจากปัญจทวารวิถีอาจมีอารมณ์เดียวกันกับปัญจทวารวิถีได้ แต่หากผ่านขั้นตอนการรับรู้ในผลนั้น ๆ แล้วมาถึงขั้นตอนของความคิดที่เกิดขึ้นใหม่ หากมีโยนิโสมนสิการบุคคลย่อมสามารถเปลี่ยนชวณะเจตนาจากอกุศลเป็นกุศลได้ เมื่อสามารถเปลี่ยนความเสพคุ่นจากอกุศลกรรมเป็นกุศลกรรมได้ เจตจำนงอันกล้าแข็งนี้ก็ย่อมเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการกระทำทางกายกรรม วชิกรรมของตนได้ ท่าทีที่ถูกต้องต่อกรรมเก่าจึงควรเป็นไปในลักษณะการยอมรับแต่ไม่ใช่ยอมแพ้ ผลกรรมเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้แล้วพยายามแก้ไข ปรับปรุงเพื่อพัฒนาตนเองทั้งในแง่สภาวะความเป็นอยู่และอุปนิสัยในอนาคต

4.2.2 วิธีการปฏิบัติตน

กระบวนการเปลี่ยนแปลงการกระทำแม้เกิดขึ้นได้ยากแต่ก็ขึ้นอยู่กับความพยายามของปัจเจกบุคคลรวมทั้งปัจจัยภายนอกอื่น ๆ คือ กัลยาณมิตรและปรโตโมหะ กล่าวคือ มีการรับฟังคำสั่งสอน คำแนะนำในทางที่ตรงถูกต้องจากบุคคลผู้เป็นคนดีมีคุณธรรม เมื่อได้ปัจจัยทั้งสองประการแล้ว โยนิโสมนสิการซึ่งเป็นการรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายโดยแยกคายหรือเป็นการใช้ความคิดให้ถูกวิธีย่อมบังเกิด หากกรรมเก่าที่เคยทำมาไม่ดี เช่น เกิดมาในครอบครัวขาดแคลนหรือสุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง เมื่อได้ศึกษาหลักธรรมแล้วเข้าใจในกระบวนการของเหตุและผล ก็ต้องยอมรับในสภาพที่เป็นไปทำให้ไม่ต้องประจบความทุกข์จากความน้อยเนื้อต่ำใจหรือความริษยา แต่การยอมรับผลกรรมไม่ได้หมายถึงการยอมจำนนและไม่กระทำการสิ่งใด ในทางตรงกันข้ามยิ่งกรรมเก่าที่มีมาไม่ดี บุคคลยิ่งควรเพียรพยายามแก้ไขปรับปรุงตนเอง เช่น เกิดมาขาดสติปัญญา เข้าใจเรื่องกรรมและผลของกรรม จึงใช้ความคิดพิจารณาว่าเป็นเพราะสร้างเหตุเก่ามาไม่ดีคือ มีการทำทานมาน้อยในอดีต ปัจจุบันจึงแบ่งปันเอื้อเฟื้อให้แก่ผู้อื่นตามสมควรแก่ฐานะและยังปรารถนาความเพียรใช้ความพยายามที่มากกว่าบุคคลอื่นเพื่อความเจริญก้าวหน้าในชีวิต การกระทำเช่นนี้ย่อมแตกต่างจากการทำทานโดยมุ่งหวังความมั่งคั่งร่ำรวยเพราะผู้กระทำทำด้วยความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักกรรม คือ เชื่อว่าผลย่อมตรงกับเหตุ จึงพยายามสร้างเหตุแต่ก็ไม่ได้กระทำการแล้วปรารถถึงผลด้วยความโลภ สำหรับสภาพร่างกายนั้น หากเกิดมาสุขภาพร่างกายไม่ดี ก็ไม่ใช่ว่าจะโทษกรรมเก่าแล้วปล่อยปละละเลยตนเองไม่รักษา เพราะรูปหรือร่างกายไม่ได้เกิดจากกรรมเพียงอย่างเดียวแต่ยังเกิดจากองค์ประกอบอย่างอื่นอีก 3 ประการ คือ จิต อากาศ (อตุ) และอาหาร การกระทำจิตให้ผ่องใส การอยู่ในสถานที่ที่มีอากาศเหมาะสม การรู้จักเลือก

รับประทานอาหารที่มีคุณภาพย่อมทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรงขึ้นได้ การที่บุคคลจะมีสุขภาพความเป็นอยู่อย่างไรจึงขึ้นกับการใช้ความคิดให้ถูกวิธีและกระทำเหตุใหม่ให้ถูกต้อง

ส่วนบุคคลผู้มีกรรมเก่ามาดี ถ้าพิจารณาได้ว่าการที่ตนเองมีความสุขสบายก็ด้วยเหตุปัจจัยที่เคยสั่งสมไว้ ก็ไม่ควรประมาทหมั่นเมทาหลงระเริงกับสิ่งเหล่านั้น เพราะมนุษย์ย่อมเคยกระทำทั้งบุญและบาป ดังนั้น ผลแห่งกรรมชั่วอาจมาเบียดเบียนหรือตัดรอนผลแห่งกรรมดีที่กำลังปรากฏอยู่เมื่อใดก็ได้ การดำรงชีวิตจึงควรเป็นไปด้วยการกระทำความดีอันมีกุศลกรรมบถ 10 และบุญกิริยาวัตถุ 10²⁹ เป็นต้น

ไม่ว่าวิบากหรือผลกรรมจะเป็นไปในด้านความดีหรือความชั่ว วิธีปฏิบัติต่อผลกรรมเหล่านั้นจึงควรเป็นไปด้วยการยอมรับและวางเฉย คือ ไม่โศกเศร้าเสียใจกับผลแห่งบาป ไม่ยินดีหมั่นเมากับผลบุญ เพราะความเสียใจหรือความดีใจล้วนเป็นเหตุเกิดแห่งอกุศลมนอกกรรม อันได้แก่ โทสจิตและโลภจิตด้วยกันทั้งสิ้น ถ้าหากบุคคลไม่มีสติพิจารณาในความเป็นจริงแล้ว ผลจากอกุศลและกุศลทั้งหลายย่อมเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอกุศลอันจะนำเกิดให้ประสบกับความทุกข์ไม่จบสิ้น ยกตัวอย่างเช่น นาย ก. เคยเป็นผู้สั่งสมบุญมาในอดีตภพมากในด้านการศึกษเล่าเรียนและสั่งสอนธรรม เมื่อเกิดมาในชาตินี้ จึงเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระปริยัติธรรม ไม่ว่าจะเล่าเรียนศึกษาสิ่งใดก็เข้าใจได้อย่างถ่องแท้และสามารถจำแนกธรรมสั่งสอนได้อย่างคล่องแคล่วตั้งแต่อายุยังน้อยทั้งยังมีความสามารถในการใช้คำพูดชักจูงใจบุคคลอื่น การที่นาย ก. มีความสามารถเช่นนี้และพบกับกัลยาณมิตรเป็นเหตุของกุศลกรรมที่นาย ก. เคยกระทำมาก่อนในอดีตชาติ แต่กุศลวิบากเหล่านี้กลับเป็นปัจจัยให้อกุศลของนาย ก. เกิดขึ้น เพราะนาย ก. กลับมีความยึดมั่น

²⁹ กุศลกรรมบถ 10 มี 1) เว้นจากการฆ่าเบียดเบียนสัตว์ 2) เว้นจากการขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น 3) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม 4) เว้นจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง 5) เว้นจากการพูดส่อเสียด กล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี 6) เว้นจากการพูดคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน 7) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่ถ้อยคำมีเหตุผล มีสาระ ถูกกาลเทศะ 8) ไม่เพ่งเล็งคิดอยากได้ของผู้อื่น 9) ไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น 10) มีความเห็นชอบ ถูกต้องตามหลักธรรม

บุญกิริยาวัตถุ 10 มี 1) ทำทาน (ทาน) 2) รักษาศีล (ศีล) 3) เจริญภาวนา (ภาวนา) 4) ประพฤติตนอ่อนน้อม (อปจายนะ) 5) ขวนขวายช่วยเหลือในสิ่งที่ควร (เวैयाวัจจะ) 6) แบ่งปันความดีที่ตนทำให้ผู้อื่น (ปัตติทานมัย) 7) ยินดีในความดีของผู้อื่น (ปัตตานุโมทนามัย) 8) ฟังธรรมศึกษาหาความรู้ (ธัมมัสสวนมัย) 9) สั่งสอนธรรมให้ความรู้ (ธัมมเทศนามัย) 10) ทำความเห็นให้ตรง (ทิฏฐุชุกกรรม)

ถือน้ำมัน หยิงยโส ทรวง ในสิ่งที่ตนมี ตนเป็น แล้วกระทำการต่าง ๆ ทั้งกายกรรม วจีกรรม ในทาง อกุศล เช่น ไม่มีความอ่อนน้อมถ่อมตนแก่ผู้มีคุณแก่ตนและผู้มีอาวุโสด้วยวัยวุฒิ เพราะถือตนว่า วัชระมมาก และยังใช้กุศลวิบากจากความเป็นผู้มีวาจาคล่องแคล่วกล่าวสิ่งใดได้นำเชือถือในทาง ที่ไม่ถูกต้อง โดยการใช้คำพูดเบี่ยงเบนความผิดพลาดของตนให้กลายเป็นความถูกต้องชอบธรรม เพื่อสนองตอบต่อมานะของตนที่ไม่สามารถพ่ายแพ้ใครได้ กุศลกรรมในอดีตเป็นเหตุให้นาย ก. มี คุณสมบัติที่ดี แต่นาย ก. ไม่ได้พิจารณาวางเฉยในสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นเพียงกุศลวิบาก กลับใช้สิ่ง เหล่านี้มาเพิ่มพูนอัตตา ทิฐิ มานะ เป็นเหตุให้ก่ออกุศลกรรมในที่สุด

ในกรณีเช่นนี้ อาจมีข้อโต้แย้งได้ว่า ตราบใดที่บุคคลยังเป็นปุถุชนย่อมมีอารมณ์ยินดี ฟังใจในความสุขและโศกเศร้าเสียใจเมื่อประสบกับความทุกข์ นาย ก. จึงไม่อาจหักห้ามใจตนใน การหลงยึดติดกับคุณสมบัติของตน อย่างไรก็ตาม ท่าทีที่ถูกต้องอารมณ์ที่ปรากฏทั้งหลาย ยัง ควรเป็นไปในอาการที่มีสติรับรู้ต่อโลภะ โทสะ ที่เกิดขึ้นหากนาย ก. มีสติรู้เท่าทันอกุศลมโนกรรม ที่เป็นโลกจิตของตน ก็ย่อมไม่ก่ออกุศลวิกรรมหรือกายกรรมด้วยการสบประมาทผู้อื่น เพราะเมื่อ สติซึ่งเป็นธรรมฝ่ายกุศลปรากฏ โลภะและโทสะที่เป็นธรรมฝ่ายตรงกันข้ามก็เกิดขึ้นไม่ได้ หาก นาย ก. สามารถฝึกตนให้มีสติระลึกรู้อยู่เสมอๆ อกุศลจิตเหล่านั้นก็ย่อมอ่อนกำลังและเกิดขึ้นได้ น้อยลงจนสามารถทำใจวางเฉยต่อเหตุการณ์ต่างๆได้ในที่สุด

เมื่อการเกิดแห่งกรรมมาจากเหตุ 6 คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุและอโมเหตุ หากบุคคลรับผลแห่งการกระทำแล้วสามารถวางเฉยได้ ก็ย่อมไม่ก่อให้เกิด อกุศลเหตุทั้ง 3 เกิดและยังสามารถกระทำให้กุศลเหตุ 3 เจริญขึ้นโดยการฝึกฝนปรับปรุงตนให้ ทำกรรมดียิ่งขึ้นโดยการฝึกกาย วาจา ใจ หรือใช้ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อพัฒนาตนเองให้ดี ยิ่งขึ้น

วิธีปฏิบัติต่อผลกรรมเพื่อลดละความคุ้นเคยที่สะสมมาในอดีต คือ เมื่ออารมณ์มา กระทบถูกต้องทางทวารทั้ง 6 ถ้าบุคคลมีสติสัมปชัญญะ มีโยนิโสมนสิการหรือการกระทำไว้ในใจ โดยแยกกายอยู่เสมอ กุศลจิตก็จะเกิดขึ้นโดยการรู้ปัจจุบันอารมณ์ที่ปรากฏขึ้น เพราะผัสสะอัน เกิดจากการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับภายนอกทั้ง 12 นี้เป็นวิบากหรือผลจากกรรม เก่า แต่การเกิดความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบหลังจากนั้นเป็นเหตุใหม่หรือกรรมใหม่ที่มักเป็นไปใน ด้านอกุศล ดังตัวอย่างเช่น เมื่อ ตา กระทบ รูป ทำให้เกิดจักขุวิญญาณ เรียกว่า จักขุสัมผัส ณะ ทั้งตาและรูปต่างก็เป็นวิบากของกรรมเก่าที่ทำให้บุคคลได้เห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนการตัดสินใจ ในปัญญาทวารวิถีและมโนทวารวิถีช่วงต้นนั้น ชวนะเจตนามักเป็นอกุศล เช่น เมื่อเห็นรูปต่าง ๆ ก็ เกิดโลกจิตด้วยความชอบพอรักใคร่รูป หรือเกิดโทสจิตด้วยความชิงชังรังเกียจรูปด้วยอำนาจของ

ปกตฺยนิสสยปัจฉัยที่สังสมมาหลายภพชาติในสังสารวัฏ วิธีปฏิบัติต่อผลกรรมเพื่อไม่ให้อกุศล
 มโนกรรมเกิดขึ้นจึงจำเป็นต้องใช้สติสัมปชัญญะเข้าไปกำหนดรู้อารมณ์ปัจจุบันว่าเป็นเพียง
 กระบวนการรับรู้ของรูปและนาม เมื่อสติสัมปชัญญะอันเป็นธรรมฝ่ายกุศลเกิด อกุศลกรรมย่อม
 เกิดขึ้นไม่ได้เพราะเป็นสภาวะธรรมในฝ่ายตรงข้าม สติสัมปชัญญะนี้จึงสามารถยับยั้งกิเลสไม่ให้
 ทั้งราคะและโทสะเกิด หากเจริญสติสัมปชัญญะต่อเนื่องไปจนเกิดปัญญารู้สภาพรูปนามตาม
 ความเป็นจริง พฤติกรรมของจิตที่คุ้นเคยกับการปรุงแต่งให้เกิดความยินดียินร้ายก็ลดลง ทำให้
 บุคคลสามารถแก้ไขปรับปรุงตนไปสู่กรรมดีที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้น เมื่อฝึกฝนตนจนสามารถบรรลุ
 คุณธรรมขั้นสูงขึ้นไปเรื่อยๆจนถึงอรหัตตผล โมหะและอนุสัยกิเลสย่อมถูกละได้ด้วยอำนาจของ
 ปัญญา เมื่อใดที่เข้าสู่อนุภาติเสสนิพพาน เมื่อนั้นบุคคลก็ย่อมก้าวล่วงผลแห่งอดีตกรรมทั้งบุญ
 และบาปได้